

## ΤΟ ΜΑΤΩΜΕΝΟ ΚΕΦΑΛΟΜΑΝΤΗΛΟ

*Ιούνιος 1917. Βουνά της Σαμψούντας*

Την είδα να με χαιρετάει σηκώνοντας το χέρι. Στεκόταν στην είσοδο της σπηλιάς κι εγώ βρισκόμουν στο βάθος της με τους ηλικιωμένους και τα παιδιά, παρόλο που δεν ήμουν πια παιδί, σε δυο μήνες θα έκλεινα τα δεκαεννιά. Η εβόρα<sup>1</sup> της σπηλιάς αντάμωνε τον ήλιο<sup>2</sup> πάνω στο λεπτό σώμα της κι εκείνο το πάλεμα ανάμεσα στη σκοτία και το φως το έτεμνε στα δυο. Απ' τη μέση και κάτω ήταν βαρύ, μαύρο και δυσοίωνα σαν καμένο κούτσουρο, ενώ απ' τη μέση και πάνω λαμπερό και ουράνιο κι έδινε την εντύπωση ότι ήταν έτοιμο να ξεκορμίσει το πάνω απ' το κάτω, να αναληφθεί και να αγιαστεί. Δίχως να το ξέρω κείνη τη στιγμή, ήταν η τελευταία φορά που την έβλεπα ζωντανή. Και δίχως να το φανταζόμουν καν, μια ανάλογη γραμμή, σαν αυτή που χώρισε το σώμα της στα δυο, θα χώριζε με την ίδια έντονη κόψη στα δυο και τη δική μου ζωή.

Αυτή τη γυναίκα, τη Σοφία, παρόλο που δεν ήταν και πολλά χρόνια μεγαλύτερή μου, την είχα σαν μάνα. Σαν τη μάνα που δε γνώρισα ποτέ, γιατί πέθανε όταν με γεννούσε. Η Σοφία κι εγώ καταγόμαστε από το χωριό Ολουχλού, στην Μπάφρα της Σαμψούντας. Έμεινε δίπλα στο πατρικό μου σπίτι και συχνά ερχόταν – δώδεκα χρονών αυτή τότε – να βλέπει εμένα, το κορτσόπον<sup>3</sup> που έμεινε ορφανό απ' την πρώτη μέρα της ζωής του. Μ' έπαιρνε αγκαλιά, με κούνιζε<sup>4</sup>, με ταχτάριζε. Και τέλος μ' εγάπεσε<sup>5</sup>. Όπως την εγάπεσα κι εγώ από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου. Μου έμαθε να κάνω τον σταυρό μου, να μαγειρεύω, να φτιάχνω μαντί, μπουγλαμά και σιρόνια. Μου έμαθε πως το πιο σπουδαίο πράμα για τη γυναίκα είναι ο άντρας και τα παιδιά της, που πρέπει να τα υπερασπιστεί ακόμα και με τη ζωή της. Μου έμαθε ότι ο τόπος μας, ο Πόντος, είναι ένας παράδεισος ευλογημένος απ' τον Θεό, πως τα ποτάμια μας δεν άφησαν ποτέ να πέσει ξηρασία και πείνα, πως οι πεδιάδες μας είναι γεμάτες σιτάρι, οι κοιλάδες μας γεμάτες δέντρα φορτωμένα με καρπούς, μηλιές, καρυδιές, κερασιές, και τα βουνά μας με έλατα και πεύκα. Και το κυριότερο, μου έμαθε ότι τη γη μας την

---

<sup>1</sup> σκιά

<sup>2</sup> ήλιο

<sup>3</sup> κορίτσι

<sup>4</sup> κουνούσε

<sup>5</sup> αγάπησε

έχουν αγιάσει τα κόκαλα των παππούδων και προπαππούδων μας που πέθαναν για τούτον τον τόπο, για την πίστη και την πατρίδα και είναι θαμμένοι εδώ σ' αυτά τα ευλογημένα χώματα.

Η Σοφία παντρεύτηκε τον Νικόλα τον Καζεπίδη. Ζούσε στην αρχή την ήσυχη και νοικοκυρεμένη ζωή που πάντα επιθυμούσε. Τα πρώτα χρόνια δεν είχε καταφέρει να πιάσει παιδί, αλλά δεν έχασε ούτε στιγμή την πίστη ότι δεν θ' αργεύσει<sup>6</sup> ν' αμπελώσει<sup>7</sup>. Και πράγματι δεν άργεψε. Το 1915 τής έφερε τη χαρά της εγκυμοσύνης, όμως της έφερε κι άλλα, όχι μόνο σε κείνη, αλλά και στη ζωή ολωνών μας. Οι Τουρκάντοι<sup>8</sup> χάσανε απ' τους Ρώσους στο Σαρίκαμισ και το φταίξιμο έπεσε πάνω στα κεφάλια των χριστιανών που εξαναγκάστηκαν να πολεμήσουν με τον στρατό τους. Βρέθηκε ο φταίχτης, βρέθηκε μάλλον η αφορμή για ξεπάστρεμα της φυλής μας. Η τιμωρία για τους άντρες ήταν στρατολόγηση στα Αμελέ Ταμπουρού<sup>9</sup>, δηλαδή θάνατος αργός και μαρτυρικός. Οι ζαντάρμες<sup>10</sup> παίρνανε με τη σειρά τα χωριά μας και στρατολογούσαν τους άντρες. Αφήνανε μόνο τα μικρά αγόρια, κάτω από δεκαπέντε, κι αυτό ανάλογα αν ήταν το παιδί γεροδεμένο ή λιγνό, και τους γερόντους. Κι όταν τα χωριά μένανε αδιαφέντευτα δίχως άντρες, μπαίναν και τα ρήμαζαν. Ο Νικόλας δεν κάθισε να περιμένει πότε θα 'ρθει η σειρά του να τον σύρουν στα Αμελέ και στις ατέρμονες πορείες δίχως προορισμό, για να τον εξοντώσουν. Συγκεντρώθηκαν πολλοί μαζί. Είπαν, αν είναι να πεθάνουν για τον τόπο και τη θρησκεία τους, να το κάνουν όχι παρακαλώντας τον θάνατο, αλλά στέκοντας απέναντί του περήφανα, κι ανέβηκαν στο βουνό. Η Σοφία τον ακολούθησε κι έκλαψα πικρά, γιατί νόμισα πως δεν θα την ξαναδώ.

Κάνα χρόνο μετά ανεβήκαμε κι εμείς στο βουνό. Η ζωή ήταν αβάσταχτη κάτω. Ακούγαμε ολούθε για σφαγές, φωτιές, ατίμωση γυναικών. Και πορείες, ατέλειωτες πορείες θανάτου. Ήταν θέμα χρόνου να φτάσει το κακό και σε μας. Εγκαταλείψαμε πίσω μας εύφορα χωράφια, αυλές με πλούσιους μπαξέδες, σπίτια αρχοντικά και νοικοκυρεμένα. Σκοτώσαμε εμείς οι ίδιοι τα ζωντανά μας, τα ζωντανά που μαζί τους

---

<sup>6</sup> αργήσει

<sup>7</sup> κάνει παιδιά (μτφ)

<sup>8</sup> Τούρκοι

<sup>9</sup> Τάγματα εργασίας

<sup>10</sup> χωροφύλακες

μεγαλώσαμε, που τα ταΐσαμε και μας τάισαν κι εκείνα με το γάλα και τ' αβγά τους. Και τα σκοτώσαμε για να μη γίνουν βιός των δημίων μας. Εκεί πάνω στο βουνό γνώρισα τον Κυριάκο. Καταγόταν απ' το Καράπουναρ και βρισκόταν στο βουνό για τον ίδιο λόγο που βρισκόμασταν όλοι. Αγαπηθήκαμε. Παράξενο λουλούδι ο έρωτας. Φυτρώνει ακόμα κι εκεί που το έδαφος, ο ουρανός, ο καιρός, είναι όλα εχθρικά. Παντρευτήκαμε πάνω στο βουνό, εγώ στα δεκαοχτώ, εκείνος στα εικοσιένα. Δεν είχαμε μήτε σπίτι μήτε βιός, μόνο ο ένας τον άλλον και την ασίγηστη αγάπη για τον Πόντο.

Πάνω στις περιπλανήσεις μας στα βουνά, από σπηλιά σε βράχο κι από βράχο σε γεφύρι (για να ξεφύγουμε απ' τους Τουρκάντους) ξαναβρήκα τη Σοφία. Όμως δεν ήταν πια η ίδια. Στο Ολουχλού είχα αποχαιρετήσει ένα αρνί, στο βουνό βρήκα μια λέαινα. Είχε και το κοριτσάκι της μαζί, ήταν πια δύο χρονών, το λέγανε Ιφιγένεια. Το 'χε δεμένο στην πλάτη της, όπως κάνανε με τα παιδιά τους όλες οι μανάδες του Πόντου, για να τα προστατεύουν με το σώμα τους, την ώρα που πολεμούσαν. Η Σοφία, που ήθελε μονάχα να ζήσει μια ήσυχη νοικοκυρεμένη ζωή στον τόπο της με την οικογένειά της, είχε γίνει πια μια πολεμίστρια. Ο Νικόλας είχε σκοτωθεί μόλις λίγο καιρό πριν, στη μάχη του Οτ Καγιά, όταν τετρακόσιοι Τουρκάντοι στρατιώτες μαζί με άλλους τόσους χωροφύλακες κι ατάκτους με αρχηγό τον μισέλληνα Ταλίπ Τσαβούς ήρθαν να τα βάλουν με ογδόντα μόλις ένοπλους Πόντιους που προστάτευαν κάπου εφτακόσια γυναικόπαιδα που είχαν μπει σε μια σπηλιά κάτω από το μοναστήρι της Παναγιάς της Βλέπουσας. Οι άντρες σκοτώθηκαν όλοι και τη μοίρα των γυναικόπαιδων δεν θέλω να τη σκέφτομαι. Η Σοφία εκείνη τη μέρα πολεμούσε σε άλλο μέρος του βουνού και δεν είχε την τύχη των υπόλοιπων.

Όταν την ξαναβρήκα, χήρα πια, πάνω στο βουνό πέσαμε η μια στην αγκαλιά της άλλης. Καθίσαμε κάτω να συμφάμε. Παρατηρούσα στα κρυφά το πρόσωπό της, είχε σκληρύνει απ' τον ήλο, τους αέρηδες, τη βροχή, το χιόνι, απ' όλα τα στοιχεία της φύσης, περισσότερο όμως την είχαν σκληρύνει τα άλλα στοιχεία, τα χειρότερα, που λέγονται άνθρωποι. Τα μάτια της όμως στο βάθος τους είχαν εκείνη τη ζέστα που πάντα με θέρμαινε σαν ήμουν παιδί. Αποτραβηχτήκαμε οι δυο μας και διηγηθήκαμε η μια στην άλλη τη ζωή μας τα δυο τελευταία χρόνια, που δυο ήταν μόνο στα ημερολόγια, μες στην ψυχή μας ήταν μετρημένα χίλια. Η Σοφία μού έδειξε τη μικρή

Ιφιγένεια, «θέλω να θυμάται ότι ο τόπος μας είναι ιερός και τα ιερά δεν τα παραδίνουμε» είπε.

Το άλλο πρωί, μάς ήρθε το χαβαντίσι<sup>11</sup> πως οι Τουρκάντοι ανεβαίνουν προς τα λημέρια μας που ήταν ψηλά στο βουνό Νεπιεντάγ. Οι άντρες ζώθηκαν. Θα κατέβαιναν πιο κάτω, στο Ούτσ' Πουνάρ, να τους αντιμετωπίσουν, να μην τους αφήσουν να φτάσουν κοντά στην κορφή που βρίσκονταν τα γυναικόπαιδα και οι γερόντοι. Μαζί τους ζώθηκαν κι εκείνες οι γυναίκες που πολεμούσαν όπως κι οι άντρες. Θέλησα να πάω κι εγώ. Δεν μ' άφησε η Σοφία. Ούτε ο Κυριάκος θα κατέβαινε στη μάχη, θα ήταν μαζί με τα παλληκάρια που θα στέκονταν φύλακες έξω απ' τη σπηλιά που βάλανε εμάς τους άμαχους, για προστασία. Η Σοφία σήκωσε το χέρι και με χαιρέτησε πριν φύγει και τότε είδα να κόβουν η εβόρα και το φως το σώμα της στα δυο.

Οι ώρες περνούσαν, δεν ξέραμε τι γίνεται κάτω. Μπήκαμε στο βάθος της σπηλιάς, παράξενα γλυπτά έφτιαχνε η ίδια η γη εκεί μέσα. Ένας γέροντας μάς είπε ότι αυτά θέλουν χρόνια χίλιες χιλιάδες για να γίνουν όπως τα βλέπουμε τώρα. Η φύση είναι αυτή που πρώτη διδάσκει την υπομονή. Υπομονή κάναμε κι εμείς. Ήρθαν και μας είπαν πως νύχτωσε, μετά πως ξημέρωσε, μετά πως ξανανύχτωσε και στο επόμενο ξημέρωμα ήρθε η τρομερή είδηση: οι Τουρκάντοι τους αφάνισαν τους δικούς μας. Κι ανέβαιναν προς τα πάνω, στα λημέρια μας. Χωθήκαμε ακόμη πιο βαθιά στη σπηλιά κι εμείς και τα παλληκάρια που μας φύλαγαν. Εκείνη η μεγάλη κοιλιά του βουνού μάς έκρυψε τέσσερις μέρες, δύο της μάχης και δυο μετά. Τα φαγητά τέλειωσαν, τα παιδιά πεινούσαν κι έκλαιγαν, οι γέροντες σβήνανε από αδυναμία. Βγήκαμε. Ερημιά. Οι Τουρκάντοι είχαν φύγει. Πήραμε τον δρόμο προς το Ούτσ' Πουνάρ, να δούμε μήπως είχε μείνει κάποιος δικός μας ζωντανός.

Σαν φτάσαμε στον χώρο της μάχης, κορμιά παντού, άλλα αποκεφαλισμένα, άλλα ξεκοιλιασμένα κι άλλα είχαν την τύχη να τα βρει ο θάνατος ολάκερα. Και αίματα... όσο έβλεπε το μάτι, αίματα... με πόσα αίματα ποτίστηκαν τα χώματα μας! Ψάχναμε ανάμεσα στους ματωμένους, μπας και είναι κανένας ζωντανός. Γυρίζαμε τα σώματα, τα κουνούσαμε, αγνώριστα τα πρόσωπα απ' το αίμα και τη λάσπη. Κάποια στιγμή ακούστηκε ένας ήχος, σαν ανάσα μικρή και φοβισμένη. Δεν ήταν δυνατός ήχος, αλλά

---

<sup>11</sup>είδηση

μέσα στη θανατερή σιωπή του τόπου ακουγόταν έντονος. Τον άφησα να με οδηγήσει. Και τότε... είδα τη Σοφία. Ήταν πεσμένη ανάσκελα. Η σφαίρα την είχε βρει κάπου ανάμεσα μάτι κι αυτί. Και δίπλα της ακριβώς -αχ, δεν θα ξεχάσω ποτέ αυτή την εικόνα- η μικρή Ιφιγένεια (απ' την ανάσα της ερχόταν ο ήχος) έγλειφε το αίμα που χυνόταν απ' το κεφάλι της μάνας της. Αυτό το αίμα, σαν άλλο γάλα, την κράτησε στη ζωή. Ακόμη και μετά τον θάνατό της η Σοφία τάιζε την κόρη της. Έσκυψα να πάρω αγκαλιά το κοριτσάκι. Στο χεράκι κάτι κρατούσε σφιχτά κι όπως τη σήκωσα το τράβηξα κι εκείνο. Ήταν το κεφαλομάντηλο της Σοφίας. Βουτηγμένο στο αίμα. Φαίνεται πως βύζαινε κι απ' αυτό, όταν το αίμα που έβγαине απ' την πληγή άρχισε να ξεραίνεται. Πήρα την άλλη άκρη του μαντηλιού, την ασπάστηκα και την ακούμπησα στο στήθος μου στο μέρος της καρδιάς.

### *1930. Νυμφόπετρα Θεσσαλονίκης*

27 Απριλίου, Κυριακή του Θωμά. Σηκώθηκα απ' το πρωί να ετοιμαστώ για του Θωμά τα ταφία. Μαγείρευα από νωρίς και μετά έβαλα σε μια τσάντα καλό τραπεζομάντηλο και μαχαιροπήρουνα και σ' άλλη κρέας, μεζέδες, κόκκινα αβγά, τσουρέκι. Είναι η μέρα που τρώμε μαζί με τους πεθαμένους μας, στο δικό τους σπίτι, στο νεκροταφείο. Στρώνουμε πάνω στους τάφους τους, τους μνημονεύουμε, μιλάμε για κείνους. Είναι ένας τρόπος ν' αναστηθούν κι αυτοί σαν τον Χριστό. Τους ανασταίνουμε μες στην καρδιά και στα λόγια μας.

«Άντε, μάνα, πάμε!» μου λέει η Ιφιγένεια.

Την κοιτάζω και την καμαρώνω. Δεκαπέντε χρονών, ολόκληρη κοπέλα. Και όσο μεγαλώνει, γίνεται ίδια η μάνα της. Γνωρίζει ποια είναι η μάνα που τη γέννησε, κι ας λέει εμένα μάνα και τον Κυριάκο πατέρα. Η Ιφιγένεια έγινε παιδί μας, όχι των σπλάχνων, αλλά της ψυχής μας.

Στο νεκροταφείο, σαν φτάνουμε, τρέχει αυτή μπροστά σαν ελαφάκι. Ξέρει πού πηγαίνει. Είναι ο τάφος της μάνας Σοφίας, έτσι τον λέει. Κι ας μην είναι τάφος σαν τους άλλους. Μια φωτογραφία δεν είχα για να βάλω και – το σπουδαιότερο- το σώμα της δεν είναι θαμμένο εκεί από κάτω. Το σώμα της έμεινε για πάντα στο Ούτσ'

Πουνάρ, εκεί που έδωσε τη ζωή της για να υπερασπιστεί τα χώματα του Πόντου που τόσο αγάπησε. Όταν είχα πάρει τότε στην αγκαλιά μου τη δίχρονη Ιφιγένεια, έσκυψα κάτω, πήρα μια χούφτα χώμα, το έριξα επάνω στη νεκρή, είπα και στη μικρή να πάρει λίγο χώμα με το χεράκι της και να το ρίξει κι αυτή, στάθηκα για λίγο από πάνω, έκανα μια προσευχή κι έφυγα μαζί με το παιδί. Αυτή ήταν η κηδεία που της έκανα. Μέσα στον τάφο στη Νυμφόπετρα βρίσκεται ένα κουτί που έχει μέσα το ματωμένο της κεφαλομάντηλο, αυτό που έδωσε ζωή στο παιδί της, ως ένα σύμβολο των ανθρώπων που μας δείξαν ότι η φυλή μας δεν ξεκληρίζεται, όσο κι αν πέρασε θεριά να τη φάνε.

«Έλα, μάνα, να στρώσουμε το τραπεζομάντηλο» μου λέει η Ιφιγένεια. «Και να μου πεις πάλι την ιστορία της μάνας Σοφίας»

## ΠΗΓΕΣ

Πατλακούτζα Μάρθα, «ΟΙ ΜΑΝΕΣ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ», εκδ. Έξη

Ροδάκης Περικλής, «Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ», εκδ. Γόρδιος

Σαμουηλίδης Χρήστος, «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΟΝΤΙΑΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ», εκδ. Κυρακίδη

Σταμπουλίδης Αναστάσιος, «ΠΟΝΤΟΣ: ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΜΑΣ-ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑΣ», εκδ. Ινφογνώμων

Η ιστορία της Θρυλικής Σοφίας Καζεπίδου <https://www.trapezounta.gr/pontus-news/30222/>

Ποντιακό λεξικό <https://www.trapezounta.gr/pontus-news/30222/>

Το ταφικό έθιμο των Ποντίων <https://www.trapezounta.gr/pontus-news/30222/>

